

Toma de Aquino: In libros Aristotelis *De caelo et mundo expositio*

Desăvârșirea sintezei aristotelice

Dan Cautis¹

ABSTRACT • This paper explores Thomas Aquinas' commentary on Aristotle's *De caelo et mundo* as the culmination of his lifelong project to synthesize Aristotelian natural philosophy with Christian theology. Focusing on Books I–III, it analyses key cosmological themes such as the incorruptibility and motion of celestial bodies, the composition and transformation of sublunary elements, and the teleological order of the cosmos. Aquinas integrates Aristotelian concepts—like ether, potentiality and actuality, and natural motion—into his metaphysical and theological framework. He harmonizes Aristotle's eternal cosmos with Christian doctrines of creation ex nihilo and divine providence, demonstrating the compatibility of reason and faith. His commentary affirms a hierarchical and purposive universe, reflecting the wisdom and care of the Creator. By uniting natural philosophy, metaphysics, and theology, Aquinas elevates Aristotelian cosmology to a theological plane, building a bridge between ancient philosophy and medieval Christianity. This study positions *De caelo et mundo* as the final and essential element of Aquinas' intellectual synthesis and underscores its enduring relevance for contemporary philosophical and theological inquiry.

KEYWORDS • Aristotelian cosmology; Scholastic philosophy; Thomistic metaphysics; Aristotelian-Thomistic synthesis; Aquinas and contemporary science

Fundamentele filosofice ale lui Aquino²

Viața intelectuală a lui Toma de Aquino reprezintă una dintre cele mai remarcabile realizări ale gândirii medievale. Proiectul său de armonizare a

¹ Universitatea din București, Facultatea de Teologie Romano-Catolică • dan@cautis.net

² Pentru o analiză extinsă a metafizicii și a epistemologiei lui Aquino, vezi Cautis Dan, *Philosophical and Theological Roots of Modern Science*, ARCB, București 2023, cap. 6.

filosofiei aristotelice cu teologia creștină nu a fost doar un exercițiu de adaptare, ci o reimaginare profundă a ambelor sisteme, reconciliind cele mai înalte realizări ale rațiunii umane cu cele mai adânci adevăruri ale revelației divine. Printre lucrările sale vaste, comentariul la *De Caelo et mundo* al lui Aristotel³ ocupă un loc aparte, fiind realizarea sa finală. Aici, Aquino a abordat teme cosmologice centrale filosofiei naturale aristotelice — mișcarea, structura și presupusa eternitate a universului — și le-a integrat fără cusur în viziunea creștină asupra lumii, creând o sinteză care a rezonat de-a lungul secolelor.

Pentru a înțelege pe deplin semnificația lucrării *De Caelo et mundo*, trebuie să apreciem eșafodajul filosofic și teologic pe care Aquino l-a construit pe parcursul deceniilor. Cadrul său metafizic, epistemologia sa și doctrinele sale teologice au fost instrumentele intelectuale pe care le-a adus în această lucrare, fiecare reflectând ani de dezvoltare și rafinare. Acest comentariu nu a fost un efort izolat; a reprezentat culminarea unui proiect de o viață, finalizând eforturile lui Aquino de a demonstra compatibilitatea și îmbogățirea reciprocă dintre credință și rațiune.

Cadrul metafizic al lui Aquino a început cu Aristotel, dar a fost extins prin introducerea unei înțelegeri creștine a creației și a cauzalității divine. Faimoasa sa distincție între *essentia* (esența) și *esse* (actul de a fi), articulată pentru prima dată în *De ente et essentia*, a devenit coloana vertebrală a gândirii sale metafizice. Pentru Aquino, toate ființele create au o esență — „ceitatea” lor — dar existența lor — „ceea ce sunt” — este contingentă, depinzând de Dumnezeu ca sursă supremă a ființei. Această distincție i-a permis să fundamenteze teologia într-un cadru filosofic robust, care subliniază dependența întregii realități de un Creator transcendent.

Categoriile metafizice de potență și act, de asemenea moștenite de la Aristotel, au fost adaptate de Aquino pentru a explica atât schimbarea din lumea naturală, cât și perfecțiunea imuabilă a lui Dumnezeu. În timp ce creaturile există într-o stare de potențialitate, actualizându-se prin cauzalitatea divină, Dumnezeu este act pur (*actus purus*), fără niciun fel de potență, întruchipând ființa perfectă și neschimbătoare. Aceste concepte sunt utilizate în *De caelo et mundo* pentru a analiza mișcarea cerească, incoruptibilitatea cerurilor și dependența universului de actul de susținere al lui Dumnezeu.

³ Toma de Aquino, *In libros Aristotelis De caelo et mundo expositio* [cca. 1272–1273], S. Thomae Aquinatis *Opera omnia* iussu impensaue Leonis XIII P. M. edita, t. 3, Ex Typographia Polyglotta S. C. de Propaganda Fide, Romae, 1886, 1-257. Traducere în limba engleză de Larcher, Fabian R., Pierre H. Conway (*Exposition of Aristotle's Treatise on the Heavens*), 2 vol., Columbus, Ohio: College of St. Mary of the Springs, 1964. Ed. on-line: <<http://isidore.co/aquinas/english/DeCoelo.htm>> accesată în mai 2024.

Hilemorfismul, o altă moștenire aristotelică, joacă un rol proeminent în gândirea cosmologică a lui Aquino. Pentru el, ființele materiale sunt compuse din materie și formă, forma actualizând potențialul inherent în materie. Cu toate acestea, în corpurile cerești, Aquino a văzut o aplicare diferențiată a acestui principiu. Sferele cerești, spre deosebire de entitățile sublunare, erau înțelese ca fiind compuse dintr-o materie incoruptibilă, reflectând ordinea divină a creației. Această interpretare a permis conectarea filosofiei naturale cu teologia, prezentând cerurile ca o reflecție a perfecțiunii divine.

Provocarea cosmologiei în De caelo et mundo

Cosmologia lui Aristotel, în special afirmația despre eternitatea universului, a reprezentat o provocare semnificativă pentru doctrina creștină. Ideea că universul nu a avut un început în timp părea să contrazică direct relatarea biblică despre creația *ex nihilo*. Totuși, Aquino a abordat această contradicție aparentă cu o nuanță caracteristică și cu o umilință intelectuală profundă. El a recunoscut că eternitatea universului nu poate fi infirmată filosofic, deoarece rațiunea singură nu poate demonstra definitiv dacă universul a avut un început. A susținut că, în acest caz, adevărul creației se află în domeniul revelației divine.

Ceea ce face abordarea lui Aquino atât de convingătoare este capacitatea sa de a armoniza aceste perspective fără a diminua niciuna dintre ele. Pentru Aquino, chiar și un univers etern ar depinde în continuare de Dumnezeu ca și cauză eficientă și finală. Contingența radicală a creației, dependența sa de Dumnezeu pentru existența sa, este ceea ce o definește ca un produs al voinței divine. Această intuiție i-a permis să păstreze integritatea atât a filosofiei naturale aristotelice, cât și a teologiei creștine, demonstrând că cele două pot coexista într-un cadru intelectual coerent.

În *De caelo et mundo*, Aquino integrează mai departe viziunea teleologică a lui Aristotel — ideea că toate lucrurile tind spre un scop — cu conceptele creștine despre providența divină. Cerurile, argumentează el, nu sunt doar un sistem mecanic, ci o manifestare a ordinii și scopului divin. Corpurile cerești, prin mișcarea lor perfectă și neschimbătoare, reflectă voința rațională a Creatorului, în timp ce domeniul sublunar, caracterizat de schimbare și corupție, ilustrează desfășurarea dinamică a providenței divine. Această sinteză a teleologiei și teologiei este una dintre cele mai semnificative contribuții ale lui Aquino, demonstrând cum filosofia naturală poate ilumina adevărurile spirituale.

Comentariul lui Aquino la *De caelo et mundo* reflectă, de asemenea, angajamentele sale epistemologice mai largi. Epistemologia sa realistă, care susține

că oamenii dobândesc cunoaștere prin experiență senzorială, abstractizată de intelect, fundamentează analiza sa a fenomenelor cosmologice. Pentru Aquino, inteligibilitatea universului este un testament al Creatorului său. Studiul lumii naturale, departe de a fi doar un efort empiric, devine un mijloc de a urca spre cunoașterea lui Dumnezeu. Acest cadru epistemologic i-a permis lui Aquino să se angajeze profund în favoarea filosofiei naturale aristotelice, menținând în același timp o orientare teologică.

Prin ancorarea reflecțiilor sale cosmologice în metafizică, Aquino a asigurat că analiza sa a depășit descrierea fizică simplă. Cerurile, pentru Aquino, nu erau doar obiecte ale cercetării științifice, ci simboluri ale perfecțiunii și ordinii divine. Comentariul său leagă filosofia naturală de teologie, ilustrând modul în care studiul universului fizic poate conduce la o înțelegere mai profundă a naturii și acțiunilor lui Dumnezeu.

Notă explicativă despre interpretarea Comentariului lui Toma de Aquino la *De Caelo* al lui Aristotel⁴

Analiza prezentată mai jos a conținutului Cărilor I, II și III din comentariul lui Aquino la *De Caelo* poate genera o aparentă contradicție: deși analiza folosește termeni teologici — făcând referire la Dumnezeu, teologie și providență divină — Aquino însuși nu folosește explicit aceste concepte în text. În schimb, el păstrează discuția la nivelul filosofiei naturale aristotelice, respectând cadrul filosofic stabilit de Aristotel. Această discrepanță rezultă din natura interpretativă a analizelor moderne, care contextualizează comentariul în proiectul mai amplu de sinteză al lui Aquino. Comentariul lui Aquino la *De Caelo* este o expunere precisă a cosmologiei aristotelice, fidelă domeniului filosofiei naturale. Cu toate acestea, efortul său constant de a integra aristotelismul cu teologia creștină influențează interpretările sale.

Cercetători precum Étienne Gilson (*Filosofia creștină a Sfântului Toma de Aquino*)⁵ și James A. Weisheipl (*Comentariul Sfântului Toma la De Caelo al lui Aristotel*)⁶ au arătat cum expunerile filosofice ale lui Aquino sunt implicit

⁴ Această notă explicativă subliniază că limbajul teologic folosit în această analiză reflectă intenția de a contextualiza *De Caelo* în proiectul integrator al lui Aquino. De asemenea, explică cum contextul istoric și polemicile contemporane l-au determinat să mențină analiza la nivel filosofic, fără a-și abandona obiectivul de a uni filosofia cu teologia.

⁵ Gilson, Étienne. *The Christian Philosophy of St. Thomas Aquinas*, London, Gollancz 1957.

⁶ Weisheipl, James A., "The Commentary of St. Thomas on the *De Caelo* of Aristotle". In *Thomas Aquinas: Contemporary Philosophical Perspectives*, edited by Brian Davies, New York: Oxford University Press, 2002, pp. 37–60.

conectate la angajamentele sale teologice mai ample, chiar dacă acestea nu sunt explicit menționate.

O întrebare rezonabilă este de ce Aquino evită termenii teologici expliciți și se limitează numai la folosirea termenilor din filosofia naturală? Această abordare filosofică răspunde dezbaterilor intense ale timpului său, când integrarea aristotelismului în doctrina creștină era puternic contestată. Conservatori precum Sfântul Bonaventura considerau aristotelismul riscant pentru teologie, în timp ce radicali precum Siger din Brabant promovau interpretări ce păreau a contraveni dogmei. Aquino a evitat termenii teologici expliciți pentru a păstra discuția în limitele filosofiei naturale, oferind în același timp o alternativă moderată la pozițiile radicalilor.

Comentariul său adresează criticile filosofice printr-o analiză echilibrată a conceptelor cosmologice a lui Aristotel, demonstrând în același timp compatibilitatea dintre filosofia lui Aristotel și teologia creștină.

Conținutul Cărții I din *De caelo*: Integrarea cosmologiei aristotelice de către Aquino

Cartea I din *De Caelo*, așa cum este interpretată și extinsă de Toma Aquino în comentariul său, servește ca o explorare fundamentală a cosmologiei lui Aristotel, abordând structura și principiile care guvernează universul fizic. Aquino examinează cu atenție argumentele lui Aristotel și le integrează în propriul său cadru metafizic și teologic, realizând o sinteză care nu doar respectă rigoarea filosofică a lui Aristotel, ci și se aliniază cu adevărurile doctrinare ale creștinismului. Această primă carte tratează întrebări esențiale despre ceruri, compoziția lor, mișcarea și rolul lor în ordinea naturală, prezentând concepte care au rezonat de-a lungul gândirii medievale și dincolo de aceasta.

În Cartea I din *De Caelo*, Aristotel începe prin a discuta natura corpurilor cerești și compoziția cerurilor. El afirmă că cerurile nu sunt supuse aceluiași schimbări ca lumea sublunară. Spre deosebire de substanțele terestre, care sunt compuse din cele patru elemente clasice — pământ, apă, aer și foc — cerurile sunt făcute dintr-o substanță unică, incoruptibilă, numită *eter*. Aristotel descrie acest al cincilea element ca fiind perfect, etern și lipsit de degradare, potrivit pentru mișcarea neîntreruptă și armonioasă a sferelor cerești.

Aquino, în comentariul său, confirmă această înțelegere, dar o situează în cadrul metafizicii creștine. El este de acord că cerurile trebuie să aibă o natură unică, distinctă de materialele coruptibile ale regiunii terestre, deoarece reflectă ordinea și perfecțiunea creației divine. Totuși, el integrează noțiunea aristotelică

de *eter* în perspectiva sa teologică, subliniind că incoruptibilitatea cerurilor nu se datorează doar perfecțiunii lor intrinseci, ci și dependenței lor directe de Dumnezeu ca Creator și Susținător. Acest lucru subliniază, pentru Aquino, contingenta chiar și a celor mai perfecte părți ale creației față de voința lui Dumnezeu.

Aquino extinde noțiunea aristotelică despre compoziția cerurilor, raportând-o la distincția metafizică dintre potență și act. În timp ce ființele sublunare sunt caracterizate de un amestec de potență și act, corpurile cerești sunt mai aproape de actul pur. Această natură, în viziunea lui Aquino, le face instrumente potrivite ale guvernării divine, reflectând ordinea rațională stabilită de Dumnezeu.

Una dintre marile teme ale Cărții I este natura mișcării cerești. Aristotel susține că cerurile se mișcă în cercuri perfecte, conduse de un Prim Mișcător a cărui natură imaterială necesită o mișcare eternă și uniformă. Mișcarea circulară, pentru Aristotel, reprezintă perfecțiunea și continuitatea, neavând început sau sfârșit.

Aquino explorează implicațiile filosofice și teologice ale acestei mișcări cerești. El este de acord cu observația lui Aristotel că mișcarea circulară semnifică un fel de perfecțiune, dar adaugă că această perfecțiune indică, în cele din urmă, Creatorul. Pentru Aquino, mișcarea eternă a cerurilor nu este auto-cauzată, ci susținută de Dumnezeu, care acționează ca primă cauză ne-cauzată. Această perspectivă îi permite să armonizeze cosmologia lui Aristotel cu doctrina creștină a creației *ex nihilo*. În timp ce cerurile par eterne în mișcarea lor, existența lor este contingentă și complet dependentă de Dumnezeu.

De asemenea, Aquino explorează dimensiunea teleologică a mișcării cerești. El subliniază că cerurile se mișcă nu doar ca o reflecție a perfecțiunii divine, ci și ca mijloc de guvernare și influențare a regiunii sublunare. Această mișcare asigură regularitatea timpului și a anotimpurilor, oferind un cadru în care viața terestră poate prospera. Prin corelarea descrierii aristotelice a mișcării cerești cu înțelegerea creștină a providenței divine, Aquino prezintă o viziune unificată a unui cosmos plin de scopuri și ordine.

Cartea I din *De Caelo* abordează și structura și unitatea cosmosului. Aristotel vede universul ca un întreg unic, interconectat, cu cerurile și pământul formând un sistem ierarhic guvernat de legi naturale. Cerurile, în perfecțiunea lor, sunt situate deasupra lumii sublunare, influențând-o fără a fi afectate de schimbările din aceasta.

Aquino îmbrățișează această viziune ierarhică, dar o îmbogățește cu perspectivele sale teologice. El vede cosmosul ca o reflecție a înțelepciunii divine, fiecare nivel al ierarhiei contribuind la armonia generală a creației. Cerurile incoruptibile

ocupă poziția cea mai înaltă în această ierarhie, servind ca intermediari între divin și terestru. Cu toate acestea, perfecțiunea lor nu le face independente; dimpotrivă, subliniază rolul lor ca instrumente ale guvernării lui Dumnezeu.

În acest context, Aquino reinterpretează Primul Mișcător al lui Aristotel nu ca principiu metafizic abstract, ci ca fiind Dumnezeul creștin, care susține și dirijează activ universul. Această reinterpretare îi permite să păstreze coerența cosmologiei lui Aristotel, ancorând-o ferm într-o viziune creștină asupra lumii.

Comentariul la Cartea I din *De Caelo* dezvăluie claritatea și coerența metafizică a lui Toma de Aquino. El folosește această lucrare pentru a dezvolta în continuare principii metafizice cheie:

- distincția dintre potență și act este aplicată cerurilor pentru a explica incoruptibilitatea și mișcarea lor neschimbătoare;
- conceptul de cauzalitate este extins, cu Dumnezeu ca și cauză eficientă, finală și susținătoare a cosmosului;
- unitatea cosmosului este prezentată ca o reflecție a simplității și înțelepciunii divine, fiecare parte contribuind la întreg într-un mod care oglindește unitatea lui Dumnezeu.

Aceste rafinamente demonstrează abilitatea lui Aquino de a integra filosofia naturală a lui Aristotel într-un cadru metafizic și teologic mai larg, creând o sinteză care respectă integritatea ambelor sisteme.

În concluzie, Cartea I din *De Caelo* nu este doar un tratat tehnic despre mecanica cerească; este o meditație profundă asupra naturii universului și a relației sale cu Creatorul. Prin comentariul său, Aquino ridică cosmologia lui Aristotel la un nivel superior, arătând cum studiul cerurilor poate duce la o înțelegere mai profundă a naturii și providenței lui Dumnezeu.

Tratamentul lui Aquino asupra *De caelo et mundo* este caracterizat de o umilință intelectuală și o rigoare remarcabilă, calități pe care Étienne Gilson le-a descris ca o combinație remarcabilă de umilință transcendentă cu încrederea în stăpânirea subiectului.⁷ În mâinile lui Aquino, cerurile nu sunt doar obiecte ale cercetării fizice, ci simboluri ale perfecțiunii divine, invitând observatorul să contemple ordinea și frumusețea creației.

⁷ Gilson, *The Christian Philosophy*.

Conținutul Cărții II din *De caelo*: Dezvoltarea principiilor cosmologice și fizice de către Aquino

Cartea II din *De Caelo*, așa cum este interpretată de Toma Aquino în comentariul său, aprofundează teoriile cosmologice și fizice ale lui Aristotel, oferind o explorare cuprinzătoare a principiilor care guvernează universul material. Dacă în Cartea I accentul cade pe incoruptibilitatea și mișcarea eternă a cerurilor, Cartea II se concentrează pe ordinea naturală a domeniului sublunar, tratând compoziția, mișcarea și transformarea elementelor. Aquino folosește această secțiune pentru a extinde ideile lui Aristotel, integrându-le în cadrul său metafizic și teologic mai larg, prezentând în cele din urmă o viziune unificată a unui cosmos guvernat atât de legi naturale, cât și de providența divină.

În Cartea II, Aristotel introduce teoria sa despre cele patru elemente — pământ, apă, aer și foc — care constituie domeniul sublunar⁸. Fiecare element este definit prin calitățile sale intrinseci: pământul este greu și uscat, apa este grea și umedă, aerul este ușor și umed, iar focul este ușor și uscat. Aceste elemente au mișcări naturale: pământul și apa se mișcă în jos (spre centrul universului), în timp ce aerul și focul se ridică (departe de centru). Această schemă explică nu doar comportamentul substanțelor fizice, ci și structura lumii sublunare.

Aquino ia acest cadru aristotelic și îl integrează în viziunea sa creștină asupra lumii. Pentru el, mișcările naturale și calitățile elementelor nu sunt arbitrare, ci reflectă ordinea rațională a creației. El subliniază că elementele sunt guvernate de principii intrinseci care derivă, în ultimă instanță, din Dumnezeu, ca Creator. Comportamentul lor ordonat, fie că este vorba de mișcare sau transformare, este o mărturie a inteligibilității universului și a dependenței sale de înțelepciunea divină.

De asemenea, Aquino dezvoltă noțiunea aristotelică de transformare a elementelor. Elementele, observă el, se pot transforma unele în altele printr-un proces de generare și corupție, un fenomen observabil în lumea naturală. De exemplu, apa poate să se evapore în aer sau să se solidifice în pământ. Aquino folosește acest principiu pentru a ilustra natura dinamică a domeniului sublunar, contrastând-o cu stabilitatea imuabilă a cerurilor. Această distincție subliniază structura ierarhică a cosmosului, cu domeniul sublunar marcat de schimbare și cerurile de stabilitate.

Unul dintre subiectele centrale din Cartea II este teoria mișcării naturale a lui Aristotel, pe care Aquino o examinează în detaliu. Aristotel susține că toate

⁸ Conceptul celor patru elemente care sunt fundamentele tuturor obiectelor materiale este împrumutat de Aquino de la Aristotel. Dar acesta este un concept mult mai vechi și este preluat de Aristotel de la Empedocle.

corpurile naturale au un loc specific în cosmos, determinat de proprietățile lor intrinseci. Elementele grele, precum pământul și apa, se mișcă natural în jos, spre centrul universului, în timp ce elementele ușoare, precum aerul și focul, se ridică spre cer. Această tendință naturală reflectă ordinea teleologică a cosmosului, în care fiecare element tinde să-și atingă „locul natural.”

Aquino, în comentariul său, extinde această idee pentru a evidenția rolul cauzalității și al providenței divine. În timp ce Aristotel atribuie mișcarea naturală proprietăților intrinseci ale elementelor, Aquino situează aceste proprietăți într-un cadru metafizic mai larg. El argumentează că înclinațiile naturale ale elementelor sunt expresii ale voinței divine, care guvernează întregul cosmos. Prin alinierea mișcării naturale a elementelor cu doctrinele creștine despre creație și providență, Aquino prezintă un cosmos în care legile fizice sunt profund interconectate cu adevărurile teologice.

De asemenea, Aquino explorează implicațiile mișcării naturale pentru înțelegerea cauzalității. El explică faptul că mișcarea naturală necesită o cauză eficientă, care pune procesul în mișcare, precum și o cauză finală, care reprezintă scopul sau obiectivul ultim. De exemplu, căderea unei pietre spre pământ este cauzată de greutatea sa (cauza eficientă) și de tendința sa de a-și atinge locul natural (cauza finală). Această perspectivă teleologică îi permite lui Aquino să lege filosofia naturală a lui Aristotel de propriile sale perspective teologice, subliniind designul intenționat al universului.

Cartea II explorează, de asemenea, natura substanțelor din lumea sublunară și procesele de schimbare care le definesc existența. Aristotel distinge între schimbarea substanțială, în care o substanță se transformă în alta (de exemplu, lemnul care arde și devine cenușă), și schimbarea accidentală, în care o substanță își păstrează identitatea, dar dobândește proprietăți noi (de exemplu, apa care se încălzește). Aquino adoptă și rafinează această distincție, legând-o de conceptele sale metafizice de potență și act.

Pentru Aquino, domeniul sublunar este caracterizat de o interacțiune constantă între potență și act. Substanțele posedă potențialul de a suferi schimbări, iar acest potențial este actualizat prin procese naturale. Acest cadru îi permite lui Aquino să explice atât continuitatea, cât și dinamismul lumii materiale. Transformările elementelor și substanțelor nu sunt întâmplătoare, ci apar conform unor principii inteligibile care reflectă ordinea creației.

Aquino extinde această analiză pentru a include rolul materiei și formei, centrale în teoria sa hilemorfistă. Substanțele din domeniul sublunar sunt compuse din materie (principiul potențialității) și formă (principiul actualizării). Schimbările din lumea materială implică fie o reconfigurare a materiei, fie o schimbare de formă, procese pe care Aquino le atribuie ordinii naturale stabilite de

Dumnezeu. Această înțelegere a substanței și schimbării subliniază unitatea dintre filosofia naturală și metafizică în gândirea lui Aquino.

Pe parcursul comentariului său la Cartea II, Aquino accentuează dimensiunea teleologică a domeniului sublunar. Pentru Aristotel, lumea naturală funcționează conform cauzelor finale, fiecare element și substanță tinzând spre un scop natural. Aquino îmbrățișează această perspectivă teleologică, dar o situează în contextul providenței divine. El susține că scopurile și tendințele observate în natură sunt, în ultimă instanță, direcționate de Dumnezeu, care guvernează universul cu înțelepciune și grijă.

Viziunea teleologică a lui Aquino transformă domeniul sublunar dintr-un sistem pur fizic într-o parte semnificativă și plină de scop a creației. Mișcarea elementelor, transformările substanțelor și regularitatea proceselor naturale sunt toate considerate manifestări ale unei ordini divine mai profunde. Această perspectivă nu doar că întărește compatibilitatea dintre credință și rațiune, ci invită și la contemplarea Creatorului prin studiul naturii.

Cartea II din *De Caelo* întărește structura ierarhică a cosmosului, cu domeniul sublunar ocupând un loc distinct, dar integrat, în cadrul întregului. Aristotel descrie cerurile ca fiind perfecte și incoruptibile, în timp ce lumea sublunară este marcată de imperfecțiune și schimbare. Aquino păstrează această viziune ierarhică, dar o îmbogățește cu perspectivele sale teologice. El argumentează că diversitatea cosmosului, cu diferitele sale niveluri de perfecțiune, reflectă înțelepciunea și generozitatea lui Dumnezeu.

Pentru Aquino, structura ierarhică a universului nu este doar o aranjare fizică, ci și o reflecție a principiilor metafizice. Domeniul sublunar, în ciuda imperfecțiunilor sale, joacă un rol crucial în ordinea divină, oferind un mediu dinamic și schimbător care susține viața și reflectă grija providențială a Creatorului. Această viziune ierarhică subliniază unitatea cosmosului, fiecare parte contribuind la întreg.

În concluzie, Cartea II din *De Caelo*, așa cum este interpretată de Aquino, oferă o explorare profundă a principiilor care guvernează domeniul sublunar. Prin comentariul său, Aquino integrează filosofia naturală a lui Aristotel într-un cadru metafizic și teologic mai larg, prezentând un cosmos care este atât dinamic, cât și armonios. Elementele și mișcările lor, transformările substanțelor și regularitatea proceselor naturale sunt arătate ca reflectând ordinea și scopul creației divine.

Abordarea lui Aquino exemplifică rigoarea sa intelectuală și capacitatea de a sintetiza perspective diverse. Prin alinierea teoriilor lui Aristotel cu doctrinele creștine, el nu doar că păstrează integritatea ambelor sisteme, ci le și ridică la o viziune unificată asupra realității. Acest comentariu rămâne un testament al

moștenirii durabile a lui Aquino, demonstrând compatibilitatea dintre credință și rațiune și invitând cititorii să contemple Creatorul prin studiul lumii naturale.

Conținutul Cărții III din *De caelo*: Explorarea mișcării cerești și a substanțelor de către Aquino

Cartea III din *De Caelo*, așa cum este interpretată de Toma Aquino în comentariul său, trece de la principiile fundamentale ale cosmologiei și compoziției elementelor la dinamica complexă a mișcării cerești și natura substanțelor cerești. Această secțiune reprezintă un punct critic în cosmologia lui Aristotel și în angajamentul lui Aquino față de aceasta, examinând proprietățile, relațiile și mișcările domeniului ceresc și sublunar. Aquino folosește această carte pentru a rafina concepțiile lui Aristotel, integrându-le în cadrul său metafizic cuprinzător, în timp ce abordează întrebări teologice despre natura perfecțiunii, eternitate și guvernarea divină.

În Cartea III, Aristotel detaliază natura corpurilor cerești, subliniind incoruptibilitatea și compoziția lor unică. Spre deosebire de substanțele schimbătoare și trecătoare din domeniul sublunar, corpurile cerești sunt compuse din *eter*, o substanță perfectă și eternă, liberă de generare și corupție. Aceste corpuri sunt caracterizate prin mișcarea lor uniformă și circulară, reflectând natura lor imuabilă și ordonată.

Aquino, în comentariul său, adoptă înțelegerea aristotelică a incoruptibilității cerești, dar o aprofundează prin metafizica sa creștină. Pentru Aquino, perfecțiunea și imuabilitatea corpurilor cerești indică mai mult decât ele însele: acestea subliniază cauza lor ultimă, Dumnezeu. Incoruptibilitatea cerurilor nu este o calitate inerentă care le face autosuficiente, ci o reflectare a dependenței lor complete de puterea susținătoare a lui Dumnezeu. Prin legarea proprietăților corpurilor cerești de cauzalitatea divină, Aquino armonizează filosofia naturală a lui Aristotel cu doctrina creștină despre creație și providență.

Mai mult, Aquino abordează afirmația lui Aristotel potrivit căreia corpurile cerești nu au potențialitate pentru schimbare. El interpretează acest lucru ca o dovadă a apropierei lor de actul pur, o stare care oglindește, deși imperfect, actul pur al lui Dumnezeu. Acest accent pe apropierea cerurilor de perfecțiunea divină se aliniază cu viziunea ierarhică a lui Aquino despre cosmos, unde fiecare nivel al creației reflectă în diferite grade înțelepciunea Creatorului.

Unul dintre temele centrale ale Cărții III este natura mișcării cerești. Aristotel susține că cerurile se mișcă în cercuri perfecte, singurul tip de mișcare capabil să fie etern și imuabil. Această mișcare circulară este determinată de Primul

Mișcător, o ființă imaterială și necesară, a cărei perfecțiune conferă ordinea și continuitatea cosmosului.

Aquino extinde abordarea aristotelică a mișcării cerești, adăugând dimensiuni teologice. El afirmă că mișcarea circulară a cerurilor reflectă perfecțiunea lor și se aliniază cu rolul lor în ordinea divină. Totuși, Aquino subliniază că această mișcare, deși aparent eternă, este contingentă față de voința lui Dumnezeu. Primul Mișcător al lui Aristotel este identificat de Aquino cu Dumnezeul creștin, care nu doar că pune cerurile în mișcare, ci și le susține continuu mișcarea.

Această interpretare îi permite lui Aquino să reconcilieze conceptul aristotelic de mișcare eternă cu înțelegerea creștină a creației *ex nihilo*. Deși cerurile par să fi fost întotdeauna în mișcare, existența și activitatea lor sunt fundamentate în actul liber și deliberat al unui Creator. Această sinteză subliniază compatibilitatea dintre credință și rațiune, demonstrând cum perspectivele filosofice pot ilumina adevăruri teologice.

În cosmologia lui Aristotel, cerurile nu sunt doar perfecte și incoruptibile, ci joacă și un rol guvernator asupra domeniului sublunar. Mișcarea lor influențează ciclurile naturii, inclusiv progresia timpului, anotimpurile și mișcarea elementelor. Cerurile, ca entități fizice supreme, acționează ca intermediari între divin și terestru, asigurând armonia și ordinea cosmosului.

Aquino dezvoltă această idee aristotelică, prezentând cerurile ca instrumente ale providenței divine. El argumentează că mișcarea lor regulată și influența asupra lumii sublunare reflectă înțelepciunea și grija lui Dumnezeu pentru creație. Ritmurile previzibile ale mișcării cerești, care guvernează procesele naturale, sunt văzute ca expresii ale raționalității și bunătății Creatorului. Pentru Aquino, cerurile nu sunt agenți autonomi, ci slujesc ca instrumente obediente ale voinței lui Dumnezeu, împlinindu-și scopul în designul grandios al universului.

Această perspectivă teleologică întărește unitatea și coerența cosmosului. Cerurile și lumea sublunară, deși distincte prin natura și proprietățile lor, sunt interconectate într-un mod care reflectă ordinea și intenționalitatea creației divine. Comentariul lui Aquino evidențiază astfel integrarea principiilor fizice, metafizice și teologice în înțelegerea sa asupra universului.

Ca și în Cărțile I și II, vedem cum Cartea III din *De Caelo* îi oferă lui Aquino oportunitatea de a-și rafina conceptele metafizice, în acest caz prin explorarea implicațiilor metafizice ale mișcării cerești. El examinează relația dintre mișcare, timp și eternitate, abordând întrebări despre natura schimbării și permanenței în univers. Afirmatia lui Aristotel că timpul depinde de mișcare îl duce pe Aquino la o reflecție mai profundă asupra naturii eternității și a distincției sale față de existența temporală.

Pentru Aquino, mișcarea circulară a cerurilor simbolizează un fel de eternitate temporală, un flux continuu care oglindește natura neschimbătoare a lui Dumnezeu. Totuși, el este atent să distingă între eternitatea lui Dumnezeu, care există în afara timpului, și perpetuitatea mișcării cerești, care rămâne în limitele timpului. Această distincție îi permite lui Aquino să mențină transcendența lui Dumnezeu, afirmând totodată integritatea ordinii create.

De asemenea, Aquino folosește această discuție pentru a-și revizita concepțiile de potență și act. În timp ce cerurile sunt caracterizate de o mișcare uniformă și lipsa potențialității pentru corupție, actualitatea lor este totuși finită și dependentă. Acest contrast dintre actualitatea finită a cerurilor și actualitatea infinită a lui Dumnezeu subliniază contingența creației și necesitatea unui Creator transcendent.

Pe parcursul Cărții III, Aquino accentuează dimensiunea teleologică a mișcării cerești și rolul acesteia în cosmos. Cerurile nu se mișcă pentru ele însele, ci pentru a îndeplini un scop mai elevat: menținerea ordinii și armoniei în univers. Această mișcare reflectă voința Creatorului, asigurând ca toate lucrurile să își atingă scopurile naturale în conformitate cu înțelepciunea divină.

Aquino extinde această viziune teleologică pentru a include implicațiile morale și spirituale ale mișcării cerești. El argumentează că regularitatea și frumusețea cerurilor servesc drept memento al providenței Creatorului, inspirând admirație și contemplare în rândul oamenilor. Studiul mișcării cerești devine astfel nu doar un demers intelectual, ci și un exercițiu spiritual, care conduce omul mai aproape de înțelegerea lui Dumnezeu.

Abordarea lui Aquino asupra mișcării cerești și a substanțelor reflectă proiectul său intelectual mai larg: unificarea metafizicii, filosofiei naturale și teologiei. Prin integrarea acestor discipline, el oferă o viziune cuprinzătoare asupra cosmosului, care rămâne relevantă și inspirațională. Cartea III servește ca un testament al capacității lui Aquino de a se angaja profund în favoarea unor idei filosofice, rămânând totodată ferm ancorat în convingerile sale teologice.

În concluzie, Cartea III din *De Caelo*, așa cum este articulată de Aquino, oferă o viziune a universului ca o creație armonioasă și plină de scop. Cerurile incoruptibile, mișcarea lor eternă și influența lor asupra lumii sublunare sunt prezentate ca reflecții ale înțelepciunii și providenței divine. Prin comentariul său, Aquino nu doar că aprofundează înțelegerea noastră asupra cosmologiei lui Aristotel, ci o ridică și la un plan teologic, demonstrând cum studiul naturii poate conduce la o apreciere mai profundă a Creatorului.

Relevanța conceptelor metafizice ale lui Aquino pentru știința contemporană

Cadrul metafizic al lui Aquino, incluzând conceptele articulate în comentariul său din *In libros Aristotelis De Caelo et mundo expositio*, oferă o corecție puternică influenței persistente a filosofiei lui Descartes, Hume și Kant aplicată științei contemporane. Deși acești gânditori moderni au fost transformatori în epoca lor, moștenirea lor a subminat adesea aspirațiile realiste ale științei. Cadrele lor mentale — întemeiate pe dualism, scepticism privind cauzalitatea și idealism transcendental — au contribuit la o tendință antirealistă în metafizică și epistemologie. Un efect dăunător al subiectivismului și agnosticismului lor a fost acela de a produce confuzie la multe generații de studenți despre capacitatea minții omenești de a cunoaște realitatea înconjurătoare. Gândirea lui Aquino, bazată pe realismul filosofic aristotelic și pe integrarea principiilor metafizice și epistemologice, oferă o alternativă solidă care poate revitaliza filosofia științei.

Deși știința contemporană a obținut succese empirice remarcabile, ea rămâne influențată de perspective filosofice care promovează viziuni antirealiste și instrumentaliste. Dualismul cartezian, de exemplu, separă mintea de materie atât de categoric, încât creează dificultăți durabile în explicarea fenomenelor precum conștiința sau intenționalitatea. Scepticismul lui Hume neagă necesitatea cauzalității, reducând legile științifice la simple descrieri ale regularităților observate, lipsindu-le de puterea explicativă. Idealismul transcendental al lui Kant, cu accentul său pe structurile subiective ale minții, subminează înțelegerea obiectivă a realității, lăsând știința captivă în domeniul aparențelor în loc să se ocupe de lucrurile în sine.

Aceste poziții au cultivat un climat în care teoriile științifice sunt adesea tratate ca ficțiuni utile, mai degrabă decât ca descrieri adevărate ale realității. Rezultatul este un impas epistemologic (uneori numit „coșmar epistemologic”)⁹ care limitează scopul explicativ al științei și un vid metafizic care nu reușește să ancoreze practica științifică într-un cadru coerent al realității.

Conceptele metafizice ale lui Aquino oferă o bază realistă care poate reorienta filosofia științei. Ideea centrală a cadrului său este că universal are o existență independent de minte și astfel este inteligibil și că această inteligibilitate își are rădăcina în structurile și cauzele reale ale lucrurilor. Prin afirmarea unității dintre formă și materie (hilemorfism), a distincției dintre potență și act și a

⁹ Pentru „coșmarul epistemologic”, vezi Bonnette, Dennis. “Naturalism’s Epistemological Nightmare” [2017], *Strange Notions. The Digital Areopagus—Reason. Faith. Dialogue*, <<https://strangenotions.com/naturalisms-epistemological-nightmare/>> accesat dec. 2024.

orientării teleologice a naturii, Aquino oferă o viziune cuprinzătoare a realității care leagă observația empirică de explicația metafizică. În acest mod, Aquino conectează filosofia naturală cu principiile metafizice, oferind un cadru holistic și dovedește că știința se bazează pe principii metafizice (împotriva pozitivismului care susținea că știința nu are nevoie de metafizică).

Viziunea hilemorfistă a lui Aquino, în care forma actualizează materia, contracarează reducționismul predominant în știința modernă. În loc să vadă entitățile materiale ca simple agregări de părți, Aquino le consideră întreguri unificate cu principii intrinseci de activitate. Această perspectivă permite o înțelegere mai profundă a fenomenelor naturale, unde organizarea și scopul lucrurilor sunt la fel de centrale precum componentele lor materiale. O astfel de abordare ar putea sublinia inadecvările explicațiilor reducționiste în domenii precum biologia sau mecanica cuantică, unde proprietățile emergente și structurile relaționale sfidează explicațiile pur mecaniciste.

Este interesant de observat cum afirmația lui Aquino despre cauzalitate ca fiind o caracteristică reală și necesară a lumii contrazice direct scepticismul lui Hume. Pentru Aquino, cauzalitatea nu este doar un obicei mental, ci un principiu ontologic întemeiat în actualizarea potențialității. Această înțelegere redă științei puterea explicativă, permițându-i să descopere cauzele reale ale fenomenelor, mai degrabă decât să se mulțumească cu descrieri ale corelațiilor. De asemenea, se aliniază cu scopul științei de a înțelege nu doar *cum* se întâmplă lucrurile, ci și *de ce*.

Una dintre cele mai semnificative contribuții ale lui Aquino este integrarea teleologiei în înțelegerea naturii. Deși știința modernă evită adesea limbajul teleologic, perspectiva lui Aquino conform căreia toate lucrurile acționează în direcția unor scopuri oferă un cadru pentru înțelegerea regularităților și tiparelor observate în lumea naturală. Această perspectivă nu implică scopuri antropocentrice sau supranaturale, ci recunoaște direcționarea inerentă proceselor naturale. Teleologia, în sensul lui Aquino, poate îmbogăți teoriile științifice în particular în biologie, subliniind ordinea și coerența universului, făcându-l mai receptiv la interpretările realiste.

Un alt aspect important al filosofiei lui Aquino este măiestria dovedită în îmbinarea metafizicii cu epistemologia, abordând una dintre slăbiciunile fundamentale ale filosofiilor lui Descartes, Hume și Kant. Prin ancorarea cunoașterii în conformitatea intelectului cu realitatea, Aquino evită capcanele subiectivismului. Realismul său epistemologic afirmă că gândirea umană, deși limitată, este capabilă să înțeleagă esențele și cauzele lucrurilor. Această viziune redă încrederea în validitatea obiectivă a cunoașterii științifice, contracarând

scepticismul și relativismul care adesea bântuie discuțiile contemporane din filosofia științei.

Integrarea principiilor metafizice precum forma, materia și cauzalitatea într-un cadru epistemologic oferă, de asemenea, o bază solidă pentru interpretarea teoriilor științifice. Aceasta leagă distanța dintre constructele teoretice abstracte și realitățile concrete pe care acestea încearcă să le descrie. Prin ancorarea epistemologiei în metafizică, Aquino asigură că investigația științifică rămâne conectată la lumea reală, păstrând ambițiile sale explicative și predictive.

Reintroducerea conceptelor metafizice ale lui Aquino în filosofia științei poate depăși moștenirea problematică a dualismului cartezian, scepticismului humean și idealismului Kantian care au condus apoi la empirismul/materialismul radical din știința contemporană. Conceptele filosofice ale lui Descartes, Hume și Kant au dus filosofia științei la un impas, căci nu pot explica nici conceptele mecanicii cuantice, nici aspectele subiective ale realității (precum conștiința sau *qualia*)¹⁰.

Sinteza metafizicii (în particular hilemorfismul) și epistemologiei oferită de Aquino furnizează un cadru coerent pentru înțelegerea lumii naturale, care respectă atât rigoarea empirică a științei, cât și profunzimea metafizică necesară unei adevărate explicații. Viziunea sa reafirmă unitatea realității, inteligibilitatea naturii și capacitatea rațiunii umane de a cunoaște adevărul.

Astfel, gândirea lui Aquino nu este o relicvă a trecutului medieval, ci o resursă vitală pentru abordarea provocărilor filosofice din știința contemporană. Ea oferă o cale spre o filosofie realistă și integrativă a științei, care poate restabili echilibrul între investigația empirică și reflecția metafizică, asigurând că știința rămâne nu doar utilă, ci și profund semnificativă.

Concluzie: Un testament al moștenirii lui Aquino

Celebrăm cei 800 de ani de la nașterea lui Toma de Aquino cu o semnificație imensă, oferindu-ne ocazia de a onora viața și moștenirea unei figuri majore din istoria gândirii. Contribuțiile lui Aquinas la teologie și filosofie reprezintă o

¹⁰ Mecanica cuantică este un succes remarcabil al instrumentalismului (care este capacitatea de predicție cantitativă prin ecuațiile ce formează baza teoriei cuantice) dar un eșec răsunător al interpretării filosofice care ar trebui să explice paradoxurile undă-particulă, colapsarea funcției de undă, proprietățile de acțiune nelocală, etc. Metafizica mecanicistă, empirist/materialistă care este predominantă în știința modernă este incapabilă de a prezenta o viziune explicativă coerentă a acestor fenomene ceea ce duce la acceptarea unor speculații extravagante (și profund neștiințifice) precum teoria multiversurilor (care presupun un număr infinit de universuri fizice).

realizare fără egal, sintetizând moștenirea intelectuală a lui Aristotel cu adevărurile profunde ale teologiei creștine. Lucrările sale, caracterizate prin profunzime, precizie și coerență sistematică, au oferit fundamentele filosofice pentru integrarea rațiunii cu credința, deschizând calea pentru avansurile științifice și intelectuale ale epocii moderne. Demonstrând că credința și rațiunea nu sunt antagoniste, ci căi complementare spre adevăr, Aquinas a modelat traiectoria gândirii occidentale, promovând o tradiție care prețuiește dialogul, explorarea și coerența.

Măreția lui Aquinas constă însă nu doar în amploarea intelectuală a sintezei sale, ci și în curajul său moral și în umilința sa profundă. Confruntat cu puncte semnificative de tensiune între filosofia aristotelică și dogma creștină, Aquinas a demonstrat un amestec rar de respect pentru tradiție și îndrăzneală în inovație. Nu s-a temut să rafineze ideile lui Aristotel atunci când acestea nu corespundeau adevărilor teologice și nici să reinterpreteze anumite aspecte ale învățăturii Bisericii pentru a le armoniza cu rațiunea. Această disponibilitate de a contesta și de a înălța ambele tradiții reflectă un angajament profund față de adevăr, mai degrabă decât rigiditatea dogmatică, o calitate care îl distinge pe Aquinas ca un gânditor de o integritate excepțională.

Semnificația celebrării celor 800 de ani de la nașterea sa depășește simpla comemorare istorică. Este o recunoaștere a relevanței sale durabile în conturarea unui cadru în care urmărirea cunoașterii se unește cu căutarea înțelepciunii. Inteligența sa remarcabilă, combinată cu un caracter care dezvăluie o umilință transcendentală, oferă un model despre cum cercetarea rațională poate coexista cu profunzimea spirituală. Aquinas ne amintește că rigoarea intelectuală și credința nu trebuie să intre în conflict, ci pot împreună să lumineze condiția umană. A-l onora nu înseamnă doar un tribut pentru realizările sale, ci și o reafirmare a valorilor pe care le-a promovat: urmărirea adevărului, integrarea cunoașterii și umilința de a revizui și a crește în înțelegere. Din aceste motive, omagiul pe care îl aducem lui Toma de Aquino reflectă datoria profundă pe care o avem față de un gânditor a cărui influență continuă să modeleze înțelegerea noastră despre rațiune, credință și cosmos.